
Turi Gábor

JAZZ – EURÓPA NYELVÉN



Dresch Mihály. Forrás: Gramofon – archív

Az Amerikai Egyesült Államok déli vidékein különféle zenék keveredéséből a 19-20. század fordulóján kiforrott jazz-zene néhány évtized alatt nemzetközi nyelvvé vált, amelyet – különböző változatokban – az egész világon beszélnek. Az európai jazz nagykorúságának bizonyítéka a *The History of European Jazz* című új könyv, a kontinens jazzéletének első átfogó, országonkénti feldolgozása.

A legnagyobb európai jazz-szervezet, a Europe Jazz Network és az Európai Unió *Kreatív Európa Programjának* támogatásával az angol Equinox Könyvkiadó gondozásában jelent meg a 742 oldalas, 250 fényképpel illusztrált kötet, melyben 45 szerző tekinti át tanulmányaiban a jazz kialakulását és fejlődését a kezdetektől 2000-ig. A kontinens jazzéletét nyolc régióra osztva mutatja be. Az országok jazztörténetét olyan általános témák egészítik ki, mint a korai afrikai-amerikai előadók megjelenése és hatása, az országhatárokon átívelő – cigány és zsidó – zenei hagyományok, az amerikai-európai avantgárd dialógusok, a jazzfilmek és a fesztiválok. A tájékozódást és további kutatómunkát a fejezetek végén hanglemezek, szakkönyvek és információs források felsorolása segíti.

A kötet kezdeményezője és szerkesztője Francesco Martinelli olasz jazz-történész, egyetemi tanár, a kiadói szerkesztő Alyn Shipton angol jazztörténész, az egyes fejezetek szerzőit az adott ország szakértői közül választották ki. A magyarországi jazz történetének összefoglalására e sorok írója kapott felkérést. Mivel nem valószínű, hogy magyarul is megjelenik, az alábbiakban ismertetjük az úttörő jelentőségű könyv keletkezésének körülményeit, szerkesztési elveit, felépítését, külön kitérve a magyar fejezetre.

Ismerkedés és térhódítás

A jazz híre a kontinensek között közlekedő hajók révén szinte születése pillanatában eljutott Európába. Az első évek az ismerkedés és a mintavétel jegyében teltek: az izgalmas hangzás, a ritmikus játék, a kollektív improvizáció sok európai muzsikust magával ragadott. Az újfajta táncokkal összekapcsolódó jazz a szórakozóhelyek kedvelt zenéjévé vált, s a rádióadások és hanglemezek révén hamarosan a lakosság szélesebb körében is népszerűvé vált. Az idegen zenei nyelv elsajátítása, átvétele – amire a szerkesztő előszo-

va is rámutat – sokáig nyomatékosabbnak bizonyult az önálló kifejezőmód igényénél. Idővel minden országban hallatták hangjukat a jazzt értő módon játszó muzsikusok, az európai szintér gondolata azonban – a politikai egységesülés szándékával párhuzamosan – csak az 1950-es évek közepén fogalmazódott meg.

A tánczenéből modern művészi előadásformává váló zene közös platformját az 1960-as évek végén a free jazz mozgalom teremtette meg, egy táborba tömörítve angol, holland és német muzsikusokat. Ezt mérföldkőnek számító szervezeti lépés, a European Jazz Federation megalapítása követte 1969-ben Velencében. Az 1980-as évek végéig működő társadalmi alakulat szerepét 1987-től a Pisában megalapított, klubokat, fesztiválokat, szervezőket, szakembereket összefogó Europe Jazz Network vette át. A jazz a 20. század végére, eltérő formában, mértékben és minőségben szinte minden európai ország kultúrájának részévé vált.



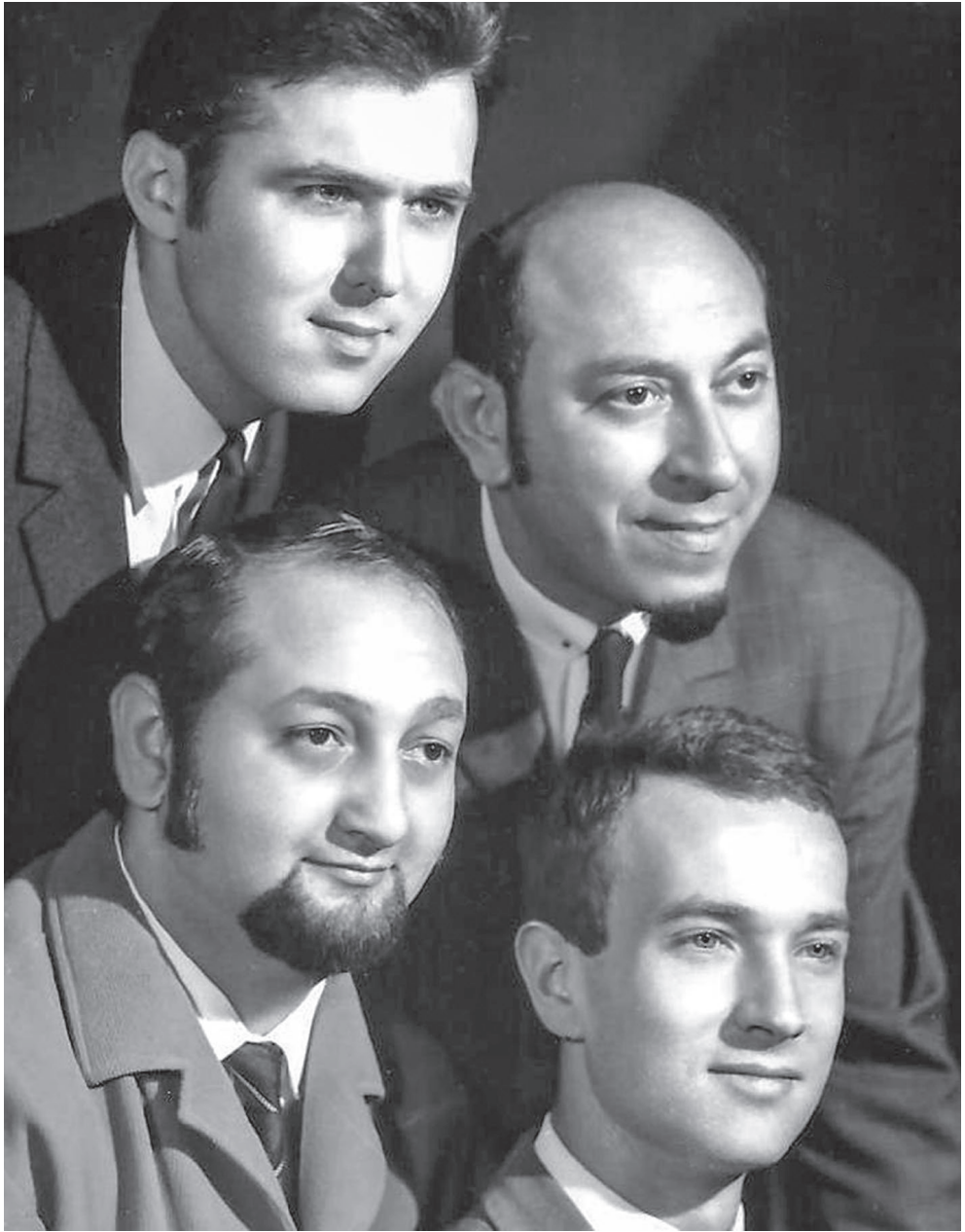
Amerika és/vagy Európa

A jazz európai szerepének értelmezéséhez elengedhetetlen a 20. század népzenejének elnevezett muzsika eredetének tisztázása, ami az újabb kutatások fényében vitatéma lett az amerikai és az európai zenetörténészek között. Előbbiek cáfolhatatlan tényként a jazz afrikai-amerikai fogantatását hangsúlyozzák, utóbbiak az európai meghatározottság mellett érvelnek egyre nyomatékosabban. Bevezető tanulmányában Martinelli sem kerüli meg a kérdést. Mint a jazztörténet mélyebb megértését akadályozó, hatalmi jellegű és más felfogást kizáró tendenciát, elutasítja az európai klasszikus zenében meghonosodott kanonizáció gyakorlatát. Az amerikai szakirodalomban uralkodó, a jazz kialakulását (amerikai) földrajzi keretekben értelmező, más megközelítéseket elvető felfogással azt a tényt állítja szembe, hogy az Afrikából rabszolgaként Amerikába hurcolt feketéknek csak mintegy öt százaléka került Észak-Amerikába; a többi Brazíliában és Kubában kötött ki. Ebből következően az afrikai-amerikai zene valójában kubai és brazil zene, aminek tudatában értelmetlen a jazz és a latin zene fúziójáról úgy beszélni, mintha különböző gyökerű zenékről volna szó.

Az amerikai szakirodalomban honos *afrikai amerikai* meghatározás adott közösségi és kulturális azonosságot jelöl, amelynek használata kizár más, afrikai eredetű kultúrát és zenét. Holott, érvel Martinelli, az Egyesült Államok afro amerikai kultúrája és zenéje a jazzvilág képzeletbeli térképének elenyészően kis helyét foglalja el. Az amerikai jazzkánon járulékosnak, amerikai mintázatúnak minősít mindent, ami az Egyesült Államok határain kívül történik. Még ma is csak elvétve találkozni tágabb horizontú szemlélettel. Neves muzsikusok, mint Max Roach és Duke Ellington, kerültek a „jazz” szó használatát, és másként nevesítette a zenét az AACM, a chicagói avantgárd muzsikusok szervezete is. A műhelyből kinőtt Art Ensemble of Chicago együttes a „jazz” helyébe a „nagy fekete zene” elnevezést állította.

Elvek, szempontok

A zenetudomány berkeiben folyó eredetvita az európai jazzkutatás megerősödésének a jele. Az új diszciplína szakmai műhelyeiből az utóbbi két évtizedben mérvadó zenei elemzések, életrajzok, interjúk, a jazzt (is) témaként



*Kvartett 1968-ból: Deseő Csaba, Kovács Gyula, Vukán György, Pege Aladár.
Forrás: Deseő Csaba archívuma*

választó társadalom- és kultúrtörténeti munkák sora került ki, nem beszélve a digitális technika révén javított minőségben hozzáférhetővé és elemezhetővé vált hangzó anyagok növekvő számáról.

Ez a felfokozott szellemi aktivitás érlelte meg a *The History of European Jazz gondolatát* is. Napjainkra számos ország eljutott saját jazztörténetének feldolgozásáig, történetek kezdeményezések a kontinens jazzéletének áttekintésére is, de erőt meghaladó feladatnak tűnt a minden országra kiterjedő jazzmérleg elkészítése. Ezt az akadályt Martinellinek úgy sikerült leküzdenie, hogy helyi szerzőkre, a téma avatott ismerőire bízta a fejezetek megírását. Kiválasztásuknál fontos szempont volt, hogy ne másodlagos forrásokra támaszkodva, hanem közvetlen, személyes tapasztalatok birtokában foglalják össze az első évszázad történéseit. (E sorok írója az 1970-es évek közepétől részese és krónikása a magyarországi eseményeknek.) Néhány esetben a vártnál nehezebbnek bizonyult a megfelelő személy megtalálása, a szempontrendszer érvényesítése. Számtalan nehézségen kívül ez is közrejátszott abban, hogy az ötlet megszületésétől a kötet megjelenéséig hat év telt el.

Már Európa meghatározása több kérdést felvetett. Száz év alatt a kontinens megélt két világháborút, országok keletkeztek és szűntek meg, határok módosultak, ideológiák csaptak össze, rendszerek váltották egymást létbizonytalanságot és lelki traumákat okozva a népesség jelentős hányadának. A könyv elkészítésekor már a múlté a Szovjetunió, az NDK, és nincs Jugoszlávia sem; ellenben önálló állam Litvánia, Ukrajna és Szlovákia. Hogyan lehet külön entitásnak venni és feldolgozni Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Macedónia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Koszovó és a Vajdaság (!) jazztörténetét, amikor ezek az országok évtizedeken át egy államot alkottak? Úgy, hogy a szerző a legtöbb balkáni országot érintően ugyanaz a személy: Mladen Mazur, aki szervezőként, szakíróként az 1950-es évektől aktív résztvevője a térség jazzéletének.

A tervezet körvonalazásakor nem kis vita előzte meg a szerkezet kialakítását, az országok tematikus besorolását. A kezdeti, földrajzi és politikai szempontokat elegyítő elképzelés Magyarországot a posztkommunista országokkal együtt a keleti blokkba sorolta volna volna. Az előkészítés szakaszában sikerült elérni a beosztás módosítását: földrajzi elhelyezkedésünknek, történelmi és kulturális hagyományainknak megfelelően a Nyugat-Európa (Franciaország, Nagy-Britannia, Írország, Németország, Hollandia, Belgium, Luxemburg) és Skandinávia (Dánia, Svédország, Finn-

ország, Norvégia, Izland) után harmadikként tárgyalt országcsoportba, Közép-Európába kerültünk. Sorrendben ezt Kelet-Európa (Oroszország, Fehéroroszország, Ukrajna), Délnyugat-Európa (Spanyolország, Portugália, Olaszország), a balti államok (Lettország, Litvánia, Észtország), Délkelet-Európa (Görögország, a volt Jugoszláv államok, Bulgária), valamint Európa/Ázsia (Törökország, Azerbajdzsán, Örményország) jazztörténetének taglalása követi. Albánia, Grúzia és Moldova nem szerepel a kötetben.

Zene és társadalom

Az európai jazz önálló utakon járva minden tekintetben felnőtt az amerikai mellé az elmúlt évtizedekben; hosszúra nyúlna az ebben közreműködő, elsőrangú muzsikuskok listája. A szerkesztő bevezetőjében kiemel néhány nevet, akik kreatív amerikai muzsikuskok hatására, de nem azokat másolva, eredeti zenei világot teremtettek: Joe Harriott (Anglia), Dusko Goykovich (Balkán), Lars Gullin (Svédország), Albert Mangelsdorff (Németország), Krzysztof Komeda (Lengyelország), Edward Vesala (Finnország), Vagif Mustafazadeh (Azerbajdzsán), Pedro Iturralde (Spanyolország) és Szabados György (Magyarország).

A fejezetek a szerkesztői elgondolásoknak megfelelően egységes szempontrendszer alapján, időrendben tárgyalják az országok jazzéletét. A hangsúly a névsorolvasás helyett a főbb zenei vonulatok, jellegzetességek, egyéni arcélű előadók bemutatására került. A kötet alcíme – *The music, musicians and audience in context* – arra utal, hogy a tanulmányok társadalmi és kulturális összefüggésekbe ágyazva elemzik a zenei folyamatokat, lévén, hogy még az un. szocialista táboron belül is különböző politikai, gazdasági és kulturális tényezők befolyásolták a jazz helyzetét, fejlődését.

A szerkesztők a kutatási eredményeket összegző, tudományos alaposságú, esszéisztikusan fogalmazott narratívát kértek a szerzőktől. A terjedelmet az országok jazzéletének súlya, a jazzkutatások helyzete és saját ismeretei alapján Martinelli határozta meg. Ez nem érvényesült maradéktalanul: a könyv 250 oldallal lett vastagabb a tervezettnél. A munka során annyi új adat, tudnivaló és történet került felszínre, hogy a szerkesztőknek nem volt szívük megrövidíteni a kéziratokat. Néhány ország, mint Nagy-Britannia, Svédország, Portugália és Szlovénia jazztörténete két időszakra bontva, kü-

lönböző szerzők olvasatában ismerhető meg. Néhány példa: Franciaország 29, Görögország 11, Lengyelország 28, Lettország 11, Németország 25, Olaszország 36, Románia 15 oldalt foglal el a kiadványban.

A magyar út

Az Út a függetlenséghez címet viselő tanulmány – mindössze három szerző látta el címmel – 18 oldalt tesz ki a könyvben. A nemzetközi szakirodalomban ez a magyar jazz történetének első angol nyelvű áttekintése. Megfogalmazásakor a szerző saját kútfején kívül az izmosodó hazai jazzkutatás olyan előzményeire támaszkodhatott, mint *Csányi Attila*, *Gonda János*, *Havadi Gergő*, *Jávorszky Béla Szilárd*, *Retkes Attila és Simon Géza Gábor* publikációi.

A kilenc egységre tagolt fejezet kiindulópontja az a tétel, hogy a jazz magyarországi fejlődését a kezdetektől meghatározta a viruló zenei élet és a muzsikuskok magas fokú képzettsége. Az ország megcsonkítását eredményező trianoni békeszerződés révén a szomszédos államokhoz kerültek olyan kulcsfontosságú kulturális központok, mint Kassa, Ungvár, Kolozsvár, Temesvár, Szabadka; emiatt a jazzélet nagy mértékben a fővárosra, Budapestre összpontosult. A két világháború között a jazzes tánczene egyre nagyobb népszerűsége tett szert, diadalútja a háborús éveket leszámítva a kommunista hatalomátvételig folytatódott. A vasfüggöny leereszkedésével az „amerikai imperializmus válságterméke” is a tiltott gyümölcsök listájára került. Az olvadás első jelei a '60-as évek elején a Dália jazzklub megnyitásával mutatkoztak, amit könyvek és hanglemezek megjelenése, koncertek, fesztiválok szervezése, a jazzoktatás beindulása követett. Az önállóságáért és elismertségéért küzdő jazz a tiltott kategóriából a megtűrt, majd a kulturális intézmények és egyetemek által támogatott művészi megnyilatkozások közé került. Létrejött egy olyan alternatív gondolkodású, a jazzt a szabadság jelképének tekintő támogatói kör, amely tevékeny részt vállalt a kialakuló országos klubhálózat működtetésében. A jazz közönsége a rockzene térhódításával ugyan megcsappant, de a '70-es, '80-as évek közösségteremtő nemzetközi fesztiváljai jelentős tömegeket mozgattak meg.

A rendszerváltozás végleg eloldotta a jazzt a politika köldökzsinórjáról, és az aktivitás új formái előtt nyitotta meg a kapukat. Megalakult a Magyar

Jazz Szövetség, megélnékült a klubélet, ugrásszerűen nőtt a hanglemezek és a szakkönyvek száma. A több lépcsős, egyetemi rangra emelkedő oktatás révén az ezredfordulón tehetséges, jól képzett muzsikuskok új nemzedéke lépett színre. Évtizedekre visszanyúló óhaj teljesedett be: a jazz megbecsült helyet foglal el a magyar kulturális életben. A fejezet külön méltatja három meghatározó személy – Gonda János, Pege Aladár és Szabados György – munkásságát, és kiemelten foglalkozik a cigány muzsikuskok hangsúlyos jelenlétével.

A *The History of European Jazz* már csak mérete és súlya miatt sem könnyű olvasmány. Ára sem mindennapi: magánszemélyek 195, intézmények 350 fontért rendelhetik meg az Equinox honlapjáról. A kiadó lehetőséget kínál arra, hogy az érdeklődők a fejezeteket külön-külön megvásárolhassák és letöltsék egységesen 17.50 fontért. Ezzel együtt a kötet elsősorban zenei intézmények, könyvtárak, jazzel foglalkozó szervezetek érdeklődésére tarthat számot. A hézagpótló munkát a szerkesztők első lépésnek, kiindulópontnak tekintik, amely reményeik szerint lendületet a további kutatómunkának, az európai jazz elemző feldolgozásának és bemutatásának.

(Eredeti közlés: Gramofon, 2019 tavasz, 32–35. oldalal)